

DOI: 10.31866/2616-7603.4.1.2021.235154

УДК 338.48-6:7/8(477)

МУЗЕЇ ТА ПАМ'ЯТКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ОБ'ЄКТИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Анатолій Доценко^{1а}, Анастасія Міщенко^{2а}

¹ Доктор географічних наук, професор, професор кафедри туризму,
документних та міжкультурних комунікацій;

e-mail: a.i.docenko@ukr.net; ORCID: 0000-0002-6348-6728

² Студент; e-mail: anastasia_mishchenko@ukr.net; ORCID: 0000-0003-0492-4684

^а Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Київ, Україна

Анотація

Стаття присвячена туристичному потенціалу як ресурсній базі розвитку нового напрямку спеціалізованого туризму – культурного туризму. Цією базою мають стати пам'ятки та музеї видатних діячів української літератури. У статті розглянуто сформовану на території України мережу пам'яток, пов'язаних із життєдіяльністю видатної української поетеси, драматурга та громадсько-політичної діячки Лесі Українки.

Ключові слова: українська поетеса Леся Українка; пам'ятка; пам'ятник; музей; пам'ятна дошка; меморіал; культура; культурна спадщина

91

Вступ

Пріоритетний розвиток культурного туризму в Україні розглядаємо як один з важливих засобів національно-культурного виховання української молоді, що сприятиме її національному самоусвідомленню та духовному піднесенню. Для розвитку культурного туризму є потужний туристичний потенціал, у тому числі й пам'ятки, пов'язані із життєдіяльністю видатних діячів української науки, літератури та культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню культурного туризму в Україні приділено недостатньо уваги, тому теоретико-методологічні та прикладні аспекти цього виду туризму потребують подальших напрацювань. Усебічно зазначене питання досліджено в наукових працях Л. Д. Божко (2011), Ф. Ф. Шандора, М. П. Кляпа (2013), в яких розкрито види об'єктів, критерії та напрями культурного туризму, а також вплив його на суспільний і соціально-культурний розвиток населення.

Поза увагою вчених залишився аналіз та оцінка туристичних ресурсів як чинника розвитку культурного туризму. Одним із важливих напрямів такого дослідження, на нашу думку, є вивчення туристичного потенціалу, накопиченого у вигляді пам'яток, музеїв, пам'ятників, меморіалів, пам'ятних дощок, пов'язаних із життям і творчістю видатних українських учених, архітекторів, письменників, художників, композиторів, акторів, співаків тощо.

Ми досліджували пам'ятні місця, пов'язані з життєдіяльністю класиків української літератури Т. Г. Шевченка та І. Я. Франка. Ця стаття присвячена пам'яткам, пов'язаним з життєдіяльністю «велета українського духу» Лесі Українки.

Цього року українська громадськість урочисто відзначає 150-річчя від дня народження Лесі Українки. Тому не дивно, що значна увага українців привернута до її життя, творчості та культурної спадщини. Попри величезну кількість літературознавчих праць про Лесю Українку питання про туристичне значення її життєдіяльності й увічнення її пам'яті в Україні залишаються недослідженими. Наукових праць з цих аспектів, окрім путівників по музеях Лесі Українки, в українському туризмознавстві немає, а це, на наш погляд, дуже потрібно.

Виклад основного матеріалу

Відзначення 150-річного ювілею від дня народження Лесі Українки є гарним приводом не лише згадати її життя і творчість, але й переосмислити її як унікальну постать в українській історії та культурі. Цьому сприятиме нове повне видання творів Лесі Українки в 14 томах. Леся Українка ввійшла в історію української літератури і культури як видатна поетеса, драматург, прозаїк, публіцист і перекладач. Творчий доробок її як одного з класиків української літератури має величезне пізнавальне, естетичне, духовне та виховне значення як для сучасного, так і прийдешніх поколінь українців.

Леся Українка через важку недугу багато подорожувала країнами Європи, Азії та Африки, що дало змогу їй сприймати світ у його різноманітності, пізнати культуру інших народів. Водночас вона глибоко любила свою рідну неньку Україну, її чарівні краї, мальовничі землі. Вона радила молодим українцям якомога більше мандрувати та пізнавати світ. Леся Українка подорожувала, працювала та відпочивала в Сумщині, Полтавщині, Волині, Поділлі, Карпатах, Криму та Києві. Яскраві враження від цих поїздок описані у віршах, спогадах і листах (Українка, 1982). Згадаймо хоча б один з них у поемі «Подорож до моря».

«Красо України, Поділля!

Розкинулось мило, недбало!»

Туристичне значення Лесі Українки полягає насамперед у розвитку нового напрямку системи туристичних наук «Туристичного краєзнавства». У своїх творах вона подає в художній формі яскраве емоційне й естетичне сприйняття відвідуваних найбільш туристично-привабливих місць у вищезазначених краях України.

Другий напрям туристичного значення Лесі Українки полягає у відвідуванні туристами пам'ятних місць, пов'язаних із життєдіяльністю Лесі Українки.

У цих місцях створено літературно-меморіальні музеї Лесі Українки, споруджено пам'ятники їй, облаштовано пам'ятні дошки. Виникає питання: чи достат-

ньо в Україні у різних формах увічнена пам'ять видатної української письменниці та громадської діячки Лесі Українки? Щоб відповісти на це запитання, слід проаналізувати наявну в Україні мережу пам'яток, які, без сумніву, є важливою ресурсною базою розвитку туризму в нашій країні, зокрема культурного.

Пам'ятники Лесі Українки. Найкращою формою увічнення пам'яті видатних діячів української культури є спорудження їм пам'ятників (на весь зріст).

У першій половині ХХ століття невеликі пам'ятники-погруддя Лесі Українки було споруджено в Києві на її могилі на Байковому цвинтарі (1939) та у селі Колодяжному, на Волині, де пройшло минуло поетеси, а потім вона приїздила до батьків у 1895–1907 роках. Погруддя відкрито в 1949 році на території літературно-меморіального музею Лесі Українки.

Лише в 1958 році у центрі Колодяжного постав великий пам'ятник Лесі Українки на повний зріст. Автор – видатна українська скульпторка Галина Кальченко.

Виникає питання: чому радянська влада протягом тривалого часу забороняла спорудити в центрі столиці України, місті Києві, пам'ятник видатній українській письменниці Лесі Українці? Причина полягала в тому, що комуністичний режим знайшов у її творах ознаки «українського буржуазного націоналізму» і обмежував їх популяризацію. Тому не дивно, що повне зібрання творів Лесі Українки було видане лише в 70-х роках ХХ століття.

Талановитий український скульптор Іван Гончар у 60-х роках виготовив мармуровий пам'ятник Лесі Українки для міста Києва, але влада не дозволила встановити його в середмісті. Причина все та ж, автора скульптури переслідували як «українського буржуазного націоналіста». Лише в 1971 році, коли суспільно-політична ситуація в Україні трохи змінилася, цей пам'ятник розмістили у місті Новоград-Волинському на малій батьківщині Лесі Українки, на території літературно-меморіального музею. Леся Українка сидить у великому білому кріслі, тримає в одній руці збірку своєї поезії. Погляд її спрямований удалину, начебто вона зараз читає свій вірш і підняла одну руку. Здається, що вона оспівує свою чарівну Волинь та мальовничу річку Стир, яка протікає поруч.

Щодо Києва, то українська молодь, шанувальники творчості Лесі Українки, незважаючи на заборону київської влади, у 1965-у році таємно встановили в Маріїнському парку навпроти Маріїнського палацу пам'ятник Лесі Українки. Автор – відомий скульптор Василь Бородай. Бронзова скульптура поетеси висотою 3 метри стоїть на виступі, на невисокому гранітному подіумі на березі невеличкого озерця, навколо його високі верби звисили до землі свої зелені віти. Леся Українка зі збірничком поезій у руці начебто задушевно читає ліричні вірші (Косач-Кривинюк, 2006).

Біля цього пам'ятника щорічно на день народження Лесі Українки збиралася національно свідомо українська інтелігенція та шанувальники творчості великої поетеси й громадської діячки і проводили мітинги та читали її патріотичні вірші.

Антиукраїнська радянська влада зрозуміла, що заборонами не можна стримати громадсько-політичний рух української нації до волі та незалежності, який щоразу збільшується, і вирішила спорудити на державному рівні пам'ятник Лесі Українки. У 1973 р. на площі Лесі Українки в Києві було офіційно відкрито великий пам'ятник Лесі Українки. Автор – відома скульпторка Галина Кальченко.

Бронзова фігура поетеси висотою 5 метрів поставлена на високий постамент із чорного лабрадориту. Навколо пам'ятника декоративна водойма, по берегах якої стоять дерева, привезені з Волині. Погляд Лесі Українки сумний і спрямований у дальність до рідної Волині.

Після спорудження пам'ятника Лесі Українки в столиці стало можливим відкрити великі пам'ятники їй в інших містах України, зокрема у Луцьку та Ялті. У 1977 р. у головному місті Волинського краю, Луцьку, на театральній площі відкрито пам'ятник, подібний до того, який стоїть у Новограді-Волинському. Виготовлений з білого мармуру пам'ятник досить вражає кожного глядача, особливо туриста. На великий білосніжний брилі сидить у глибокому кріслі Леся Українка з книжкою в руці, глибоко сумує та думає про щасливу долю українського народу. Автор пам'ятника – скульптор А. Німенко (Косач-Кривинюк, 2006).

Слід зазначити, що два пам'ятники Лесі Українки є в Києві, три – у Луцьку, місті, в якому вона проживала з батьками в 1878–1894 роках. Бронзові погруддя поетеси споруджені у Луцьку в парку культури і відпочинку імені Лесі Українки та біля входу до Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Великий пам'ятник Лесі Українці встановлено у 1991 р. у волинському місті Ковель при вході до міського парку культури та відпочинку імені Лесі Українки (скульптор Юліан Савко). Письменниця сидить у мармуровому кріслі, тримаючи в руках збірку своїх творів.

Протягом 1893–1906 рр. Леся Українка часто приїздила на Полтавщину. Спочатку вона проживала в бабусі Єлизавети та у садибі матері Олени Пчілки в місті Гадяч. Потім займалася літературною творчістю, відпочивала та лікувалася на хуторі Зелений Гай. Вона дуже полюбила Полтавщину, оспівувала природу і людей цього чудового краю. Запрошуючи до Зеленого Гаю свою подругу відому буковинську письменницю Ольгу Кобилянську, Леся Українка писала: «Побачите ви таку Україну, що “українішої” й нема». Коли Леся Українка проживала в Зеленому Гаю, до неї приїздили відомі українські письменники, художники, музиканти, друзі, подруги, які влаштовували літературні конкурси, музичні вечори тощо.

На пам'ять про перебування в Зеленому Гаю Лесі Українки, її рідних встановлено пам'ятні стели Лесі Українки, Олени Пчілки та Михайла Драгоманова. Зелений Гай включений зараз до туристичного маршруту «Леся Українка і Полтавщина».

У Гадячі туристи відвідують музей родини Драгоманових і пам'ятник з барельєфами Лесі Українки, її матері Олени Пчілки та дядька Михайла Драгоманова.

Полтавський період життя Лесі Українки не обмежувався Гадячем і Зеленим Гаєм. У серпні 1903-го року Леся з матір'ю перебували в Полтаві, де взяли участь у відкритті пам'ятника видатного українського письменника Івана Котляревського. У 1908 р. Леся організувала та взяла участь у фольклорно-етнографічній експедиції по Миргородщині для збирання українських народних дум та пісень (Косач-Кривинюк, 2006).

Слід зазначити, що зараз у Полтаві та Миргороді, на жаль, немає ні пам'ятників, ні вулиць Лесі Українки.

Отже, зараз в Україні, за нашими даними, є вісім пам'ятників Лесі Українки на повний зріст, дванадцять погрудь та одна пам'ятна стела. Це дуже мало, врахо-

вуючи величезну духовну спадщину Лесі Українки, завдяки якій українська культура досягла високого рівня розвитку. Прикро усвідомлювати, що у 2021 році, відзначаючи 150-річчя від дня народження Лесі Українки, українська держава не спромоглася спорудити їй жодного пам'ятника.

Виникає питання: як українська діаспора увічнює пам'ять про Лесю Українку? На сьогодні пам'ятники Лесі Українці є в таких країнах: Австрії, Білорусі, Болгарії, Грузії, Естонії, Єгипті, Італії, Канаді, Німеччині, РФ, США.

Пам'ятні дошки Лесі Українці. Інформації про пам'ятні дошки, присвячені Лесі Українці, дуже мало, і вона неповна. Ми змогли знайти лише дванадцять дощок у п'яти містах і двох селах України, з них майже половина розташована в Києві.

У Києві з 1893 до 1907 року, Леся Українка шість разів змінювала місце проживання, і зараз на всіх будинках, в яких вона проживала, висять присвячені їй пам'ятні дошки. Усі вони були встановлені в 1955 році з нетривкого матеріалу та низької якості. Тому в 1971 році всі дошки замінені з чорного граніту. Автором їх був архітектор В. П. Шевченко. Лише одна дошка є бронзовою з бюстом Лесі Українки. Вона встановлена на фасаді літературно-меморіального музею Лесі Українки (вул. Саксаганського, 97). Автори дошки – архітектор А. Ф. Ігнащенко та скульптор Г. Н. Кальченко.

Дві дошки встановлено в Криму, а саме в Євпаторії, де Леся Українка лікувалася в 1891 р., та в Ялті, де лікувалася у 1897 р.

Три дошки розташовано в Карпатах. У липні 1901 р., направляючись у Карпати, письменниця зупинилася в м. Вижниця, де проживала з Климентом Квіткою в пансіонаті Анни Москви. Зараз на ньому висить пам'ятна дошка. Дві дошки перебувають у карпатських селах Буркут Івано-Франківської області та Соколя Львівської області, в яких Леся Українка відпочивала та лікувалася.

Завдяки цим дошкам туристи зможуть розширити свої знання про життя і творчість Лесі Українки, зацікавитися у більш глибокому пізнанні творчого доробку видатної письменниці та великої українки.

Музеї Лесі Українки. Літературно-меморіальні музеї Лесі Українки є однією з форм увічнення пам'яті видатної української письменниці, а також важливими об'єктами розвитку літературного і взагалі культурного туризму.

За нашими даними, зараз в Україні діє вісім музеїв Лесі Українки, з них шість великих державних та дві громадські кімнати-музеї в сільських школах. Звичайно цього занадто мало, тому що ці музеї відвідують не лише українські туристи, але й іноземні, популярність державних музеїв серед школярів, учителів і туристів велика.

Серед державних музеїв найдавнішим є музей у селі Колодяжному Ковельського району Волинської області, створений у 1949 році. Тут минули дитинство та юність Лесі Українки, яка проживала з батьками в цьому селі з 1879 до 1893 року і пізніше майже до 1907 року часто приїздила до батьків.

Музей створено в будинку батьків та «білому будиночку» Лесі Українки, де стоїть рояль, на якому вона грала. У 2000 р. збудовано окремий будинок, куди переведено літературно-меморіальний музей Лесі Українки. У музеї експонується багато артефактів про життя поетеси, її особисті речі, різні видання її творів. На

подвір'ї погруддя Лесі, криниця-журавель і дуже багато росте квітів, які милують туристів з весни до осені.

У 1879 р. батьки Лесі Українки переїхали з Новограда-Волинського в Луцьк і деякий час жили у цьому місті. Після придбання хати в Колодяжному вони взимку жили в Луцьку, а влітку – у селі. Потім Леся Українка часто була в Луцьку. Зараз у цьому місті створено невеликий музей-вітальню, який відвідує багато туристів.

Великий музей розташований на малій батьківщині Лариси Косач, у місті Новограді-Волинському, на березі мальовничої річки Случ, оспіваної у віршах, в якому 25 лютого 1871 року народилася поетеса. За річкою на пагорбі відновлено дерев'яний Звягельський замок. Тому тут багато туристичних об'єктів.

У музеї зібрана велика експозиція, що розповідає про дитинство Лариси Косач. Екскурсивод показує дитячу кімнату й іграшки, якими гралася дівчинка. На подвір'ї музею великий пам'ятник Лесі Українки.

Найбільший державний музей Лесі Українки створено у 1962 р. в Києві (на вул. Саксаганського, 97), в якому жили батьки Лесі Українки, її сестри. Поетеса проживала тут у 1899–1910 роках. На фасаді будинку в 1971 році встановлена пам'ятна дошка з невеликим бронзовим бюстом Лесі Українки. У музеї експонуються матеріали, що розповідають про складний життєвий і творчий шлях Лесі Українки, архівні документи, особисті речі тощо.

Поруч із будинком музею розташовані два будинки, в яких створені музеї видатного українського композитора Миколи Лисенка та видатного українського письменника Михайла Старицького. Нещодавно всі ці три музеї об'єднано в один, який зараз називається Музей видатних діячів української культури.

Музей Лесі Українки в Ялті розташований у будинку, в якому вона проживала у 1897 році під час лікування в Ялті та Євпаторії.

Музей у Гадячі називається Музей родини Драгоманових. Про перебування Лесі Українки в Гадячі з 1880 до 1903 р. розповідають експонати лише однієї кімнати, інші присвячені матері Олені Пчілці та дядькові Михайлу Драгоманову, які народилися в цьому місті.

Щодо громадських музеїв, то вони створені лише у двох селах. У травні 1889 року Леся Українка проживала в селі Косівщина, поблизу міста Суми, лікувалася в народної цілительки Параски Богущ і збирала українські народні пісні. У сільській школі створено кімнату-музей, присвячену Лесі Українці.

Улітку 1901 року Леся Українка разом з Климентом Квіткою відпочивала в Карпатах. З Києва вони приїхали в Чернівці, потім до Вишніці, а далі зупинилися у гірському селі Яворівка, де тиждень відпочивали. У сучасний період горяни створили у сільській школі кімнату-музей Лесі Українки.

Серед інших форм увічнення пам'яті геніальної письменниці слід назвати 200-гривневу купюру з портретом Лесі Українки. Її іменем названа площа та вулиці в одинадцяти містах України, парк культури, драмтеатр, університет, декілька бібліотек. З 2017 року заснована міжнародна премія імені Лесі Українки. Як бачимо, пам'ять про Леся Українку – видатну постать української культури – увічнена в різних формах, але недостатньо повно та широко, що викликає занепокоєння та розчарування українців – справжніх патріотів України.

Висновки

Як свідчать проведені дослідження, створена в Україні мережа пам'ятників і музеїв Лесі Українки далека від оптимальної та не відповідає тому величезному творчому внеску поетеси в українську культуру, не формує потрібну ресурсну базу для розвитку культурного туризму в Україні. Для гідного увічнення пам'яті Лесі Українки необхідно спорудити пам'ятники та відкрити музеї Лесі Українки в містах – обласних центрах. Передусім у великих містах – туристичних центрах, які відвідувала Леся Українка, зокрема у Львові, Одесі, Чернівцях і Харкові, а також у Дніпрі. Найбільш актуальна пропаганда творчого доробку Лесі Українки на Сході та Півдні України, де про неї найменше знають пересічні українці. Саме там потрібно відкривати пам'ятники та музеї Лесі Українки, що сприятиме відродженню української культури та формуванню національної самосвідомості українців.

Список бібліографічних посилань

- Божко, Л. Д. (2011). Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України. *Культура України*, 32, 36–39.
- Косач-Кривинюк, О. (2006). *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. Волинська обласна друкарня.
- Українка, Л. (1982). *Твори* (Т. 4). Дніпро.
- Шандор, Ф. Ф., & Кляп, М. П. (2013). *Сучасні різновиди туризму*. Знання.

References

- Bozhko, L. D. (2011). Kulturnyi turyzm yak vazhlyvyi chynnyk sotsialno-kulturnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Cultural tourism as an important factor in the socio-cultural development of the regions of Ukraine]. *Culture of Ukraine*, 32, 36–39 [in Ukrainian].
- Kosach-Kryvyniuk, O. (2006). *Lesia Ukrainka. Khronolohiia zhyttia i tvorchosti* [Lesya Ukrainka. Chronology of Life and Work]. Volynska oblasna drukarnia [in Ukrainian].
- Shandor, F. F., & Klyap, M. P. (2013). *Suchasni riznovydy turyzmu* [Modern Varieties of Tourism]. Znannia [in Ukrainian].
- Ukrainka, L. (1982). *Tvory* [Works] (Vol. 4). Dnipro [in Ukrainian].

MUSEUMS AND MONUMENTS OF LESIA UKRAINKA AS OBJECTS OF CULTURAL TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE

Anatolii Dotsenko^{1a}, Anastasiia Mishchenko^{2a}

¹ DSc in Geography, Professor, Professor of the Department of Tourism, Documentary and Intercultural Communications; e-mail: a.i.docenko@ukr.net; ORCID: 0000-0002-6348-6728

² Student; e-mail: anastasia_mishchenko@ukr.net; ORCID: 0000-0003-0492-4684

^a Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv, Ukraine

Abstract

The article is devoted to the tourist potential as a resource base for the development of a new direction of specialized tourism – cultural tourism. Monuments and museums of prominent figures of Ukrainian literature should become this base. The article considers the network of monuments formed on the territory of Ukraine, connected with the life of the outstanding Ukrainian poetess, playwright and public and political figure – Lesia Ukrainka.

Keywords: Ukrainian poetess Lesia Ukrainka; memo; monument; museum; commemorative plaque; memorial; culture; cultural heritage

